

Koruyucu Nitelikteki Ulusal Psikolojik Müdahale Programı Çalışmaları: Kapsam Belirleme Derlemesi

National Preventive Psychological Intervention Program Studies: A Scoping Review

Umut ÇIVGIN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
umut.civgin@btu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4578-0509

Derleme Makalesi/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 10.07.2024
Kabul/Accepted:
25.12.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1513676

Anahtar Kelimeler

Önleyici müdahale,
psikolojik müdahale,
koruyucu müdahale,
psikolojik sağlık

Keywords

Preventive intervention,
psychological intervention,
protective intervention,
psychological health

ÖZ

Mevcut çalışma Türkiye’de yapılmış ruh sağlığını konu edinen koruyucu-önleyici çalışmaların kapsam belirleme derlemesi olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı koruyucu-önleyici psikoloji çalışmalarını tanıtmak ve bu yöndeki farkındalığı artırarak bu alandaki çalışmaların artırılmasını ve çeşitlendirilmesini sağlamaktır. 1990-2024 tarihi aralığında yayınlanmış makale, kitap, tez ve araştırma raporları incelenmiştir. Seçilen çalışmalar için YÖK Tez Merkezi, ULAKBİM TR Dizin, Bursa Teknik Üniversitesi Kitap Koleksiyonu, Web of Science ve PsycArticles veri tabanlarında “önleyici müdahale”, “koruyucu müdahale”, “psikoloji”, “psikolojik müdahale” anahtar kelimeleri ile taramalar yapılmıştır. Kapsam belirleme derlemesi yapabilmek için belirlenmiş dahil edilme kriterlerine göre 13 araştırma makalesi, 6 tez, 5 derleme makalesi, 3 araştırma raporu ve 1 kitap bölümü seçilmiştir. Çalışmalar bağımlılık, okul temelli, toplum temelli, travma ve afet psikolojisi ve sağlık psikolojisi konulu koruyucu-önleyici müdahaleler olmak üzere 5 alt başlık altında toplanarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalar ışığında Türkiye’de koruyucu-önleyici çalışmaların diğer psikoloji çalışmalarına nazaran alanyazında daha az yer aldığı görülmektedir. Uluslararası çalışmalarda bu tip koruyucu-önleyici çalışmalar büyük fonlamalar ve geniş katılımcılar ile yapılırken, ulusal anlamda bu özellikli çalışmalar daha az sayıdadır. Ek olarak, incelenen bazı müdahalelerin yalnızca pilot çalışma niteliğinde olduğu, yapılan az sayıdaki etkililik çalışmalarının ise katılımcısının az olduğu ve uyarlanan/geliştirilen müdahalelerin çok daha fazla yaygınlaştırılmasına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

The present study was prepared as a scoping review of preventive-protective mental health studies in Turkey. The aim is to introduce preventive-protective psychology studies and to increase and diversify the studies in this field by raising awareness. Articles, books, dissertations and research reports published between 1990 and 2024 were analyzed. Turkish Republic Council of Higher Education Thesis Center, National Academic Network and Information Center Index, Bursa Technical University Book Collection, Web of Science, and PsycArticles databases were searched in Turkish and English for the selected studies using the keywords "preventive intervention," "protective intervention," "psychology," and "psychological intervention." According to the inclusion criteria established for the scoping review, 13 research articles, 6 dissertations, 5 review articles, 3 research reports and 1 book chapter were selected. The studies were analyzed and evaluated under 5 subheadings: addiction-related, school-based, community-based, trauma and disaster psychology-related, and health psychology-related protective-preventive interventions. In the light of the analyzed studies, it is seen that preventive-protective studies are less common in the literature in Turkey compared to other psychological studies. While international preventive-protective studies have high financing and participant numbers, whereas national research are rare. Some of the interventions examined were pilot studies, and the few effectiveness studies were conducted with small numbers of participants.

Atıf/Citation: Çıvgın, U. (2025). Koruyucu Nitelikteki Ulusal Psikolojik Müdahale Programı Çalışmaları: Kapsam Belirleme Derlemesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-17

Sorumlu yazar/Corresponding author: Umut ÇIVGIN, umut.civgin@btu.edu.tr

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü [WHO] (1948) sağlığı fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tamamlanmış bir iyilik hali olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere psikolojik değişimlerin ve değişkenlerin bireylerin sağlıklarında önemli bir payı bulunmaktadır. Kartezyen bakış açısının ötesinde ve postmodernist çerçevede, sağlık tanımı yeniden ele alınmıştır. Bu tanımla birlikte, bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin birbirini etkilediği veya biçimlendirdiği ortaya net biçimde konmaktadır. Bu açıdan psikoloji bilimine oldukça fazla rol düşmektedir. Zira psikoloji biliminin yıllar içindeki gelişimi de göz önüne alındığında, bir yandan bir tanıya ilişkin değişimin gerçekleşmesi amaçlanırken diğer bir taraftan da var olan iyilik halinin korunması da psikoloji biliminin araştırma konusu haline gelmiştir (Jason ve Glenwick, 2002). Clark (1967) ile başlayan koruyucu sağlık çalışmaları zaman içinde multidisipliner bir yaklaşıma dönüşmüş; risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin sağlık ile ilişkisi koruyucu-önleyici alanyazını genişletmiştir. Bu açıdan Multidisipliner bakışın içinde psikoloji bilimi de yer almaktadır.

Pozitif psikoloji ekolünün de etkisiyle, Psikoloji biliminin bir alt alanı olan Koruyucu Psikoloji (Preventive Psychology) önleyici ve koruyucu çalışmalar ile önemli bulguları ortaya koymaktadır. Koruyucu-önleyici çalışmalar psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklardan korunma, bu rahatsızların başlaması, sürmesi ve tedavisindeki risk ve koruyucu olan faktörlere ilişkin saptamaları, müdahale geliştirmeyi ve uygulamaları içermektedir (Jason, Corradi ve Torres-Harding, 2005). Dolayısıyla koruyucu-önleyici çalışmalar yürüten bir psikolog kişiyi hastalığa karşı eğitmek, kişinin baş etme becerilerini güçlendirmek, birinci basamak korumadaki riskleri tespit etmek ve kişilerin koruyucu müdahalelere katılımı konusunda motive etmek gibi görevler üstlenebilmektedir (Jason ve ark., 2005). Koruyucu Psikoloji alanında çalışan psikologlar aynı zamanda koruyucu – önleyici müdahaleler de geliştirmektedir. Bu kapsamda geliştirilecek müdahale programının konusu ile ilgili ihtiyaç analizleri, konunun belirlenmesi, programın içeriğinin belirlenmesi ve programın etkililiğinin test edilmesi konularında görev almaktadırlar (American Psychological Association [APA], 2014). Bu noktada, alanda uzmanlaşan psikologlar akademik bilginin ve saha uygulamalarının kesişim kümesinde yani kanıta dayalı uygulamalarda görev olarak oluşturulan müdahale programlarının etkililiğini de değerlendirebilmektedirler (APA, 2014). Bu da geliştirilen ya da uyarlanan müdahale programının faydalı olup olmadığını keşfedebilmek için oldukça önemlidir ve bu araştırmalar alanyazına önemli bulgular sunmaktadır.

Uluslararası sahada gelişen koruyucu-önleyici psikoloji müdahaleleri çalışmalarının Türkiye’de çok da eskiye dayanmayan bir geçmişe sahip olduğunu görebilmekteyiz. “Sağlıkta Dönüşüm Programı” kapsamında 2003 yılında sağlık hizmetlerinin insanı önceleyen şekilde, adil ve verimli olarak sunulması için başlayan çalışmalar, toplum sağlığının güçlendirilmesine yönelik önemli bir adımı temsil etmektedir (Akman, 2014). Bu kapsamda birinci basamak sağlık hizmetlerinde olan koruyucu-önleyici çalışmalar, hastalıkların bulaşıcı olmaması için tedbirlerin değerlendirilmesi, hastaların rehabilitasyonu konusunda hastaların ve yakınlarının farkındalıklarının artırılması ve sağlık ile ilgili önemli konulardaki bilgilerin Biyo-Psiko-Sosyal yaklaşım içinde topluma sunulması gibi içerikleri kapsamaktadır (Basan ve Bilir, 2016). 2003 yılından günümüze elbette birinci basamak sağlık hizmetleri içerisinde yer alan psikolojik koruyucu – önleyici çalışmalar da ülkemizde gelişmekte ve her geçen gün artmaktadır.

Mevcut çalışmanın amacına geçmeden önce Türkiye’deki psikolojik koruyucu önleyici çalışmaların tarihsel seyri özetlemek hem daha geniş bir perspektif sunmak hem de günümüzdeki gelişimi değerlendirmek için faydalı olacaktır.

Türkiye’de yürütülmüş koruyucu-önleyici psikolojik çalışmalar 90’lı yıllarda kendini daha çok belli etmeye başlamıştır. Çoğunlukla çocuk ve gençlere yönelik koruyucu-önleyici çalışmaların yürütüldüğü dikkat çekse de yıllar ilerledikçe yetişkinlere yönelik çalışmaların da gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun refahını ve sağlıklı bir geleceği hedefleyen bu çalışmaların öncelikle devlet ve sivil toplum kuruluşları (STK) iş birliğinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Sağlık Bakanlığı tarafından pek çok koruyucu-önleyici çalışmalar gerçekleştirilirken; AÇEV, UNİCEF, Türk Psikologlar Derneği gibi örgütlerle de ihtiyaç duyulan alanlara ilişkin psikolojik destek programları ve koruyucu önleyici programlar geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Türkiye’de STK kapsamında geliştirilmiş ve geniş kitleler üzerine yaygınlaşan, alanında öncü denilebilecek Anne Çocuk Eğitim Programı (AÇEP) ilk örnek çalışmalardan biri olabilir. Aile temelli bir program olan AÇEP, aynı zamanda boylamsal bir araştırma olan Türkiye Erken Destek Projesi ile bağlantılıdır (Kağıtçıbaşı ve ark., 1991). Program kapsamında verilen eğitim ile annenin çocuğun duygusal, sosyal ve kişilik gelişimi ile bilgilenebilmesi ve farkındalık kazanması amaçlanmıştır. Yıllar için elde edilen olumlu bulgular aynı zamanda müdahalenin daha çok kişiye ulaşmasını da sağlamıştır (Kağıtçıbaşı ve ark., 2009).

Önleyici Psikoloji alanının önemli bir araştırma alanı risk etmenlerinin belirlenmesidir (Anderson v.r ark., 2019). Bu anlamda Türkiye’deki ilk sayılabilecek araştırma Sağlık Bakanlığı öncülüğünde gerçekleşen Türkiye Ruh Sağlığı Profili Araştırması’dır (Kılıç, 1998). Bu çalışma ile davranış ve duygusal sorunların yaygınlığı, dağılımı ve sosyo-demografik özelliklere göre değişimini tespit etme ve geliştirilecek diğer çalışmalara bir kaynak ve yön oluşturmak hedeflenmiştir. Yine Hacettepe Üniversitesi ve Sağlık Bakanlığı iş birliği ile 2018 yılında “Türkiye Ruh Sağlığı Profili – 2” araştırması planlanmış (Ak, 2018) ama henüz sonuçlarına ulaşılmamıştır.

Türkiye’de pek çok doğal afet meydana gelmektedir (Ergünay, 2007). Bu anlamda daha büyük ölçekli çalışmaların yapıldığı da anlaşılmaktadır. Özellikle 1999 yılında meydana gelen Marmara Depremi sonrasında depremde çocuk ve yetişkinlerin ruh sağlığında meydana gelen sorunlar bu durumla ilgili psiko-sosyal önlemlerin alınmasını gerektirmiştir ve deprem sahasında çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Aker, 2006). Benzer olarak Türk Psikologlar Derneği ve UNICEF iş birliği ile Van Depremi’nde Mağdur Olan Aile ve Çocuklara Yönelik Psikososyal Destek Programı yine alanında önce koruyucu-önleyici programlardan biridir (UNICEF, 2015).

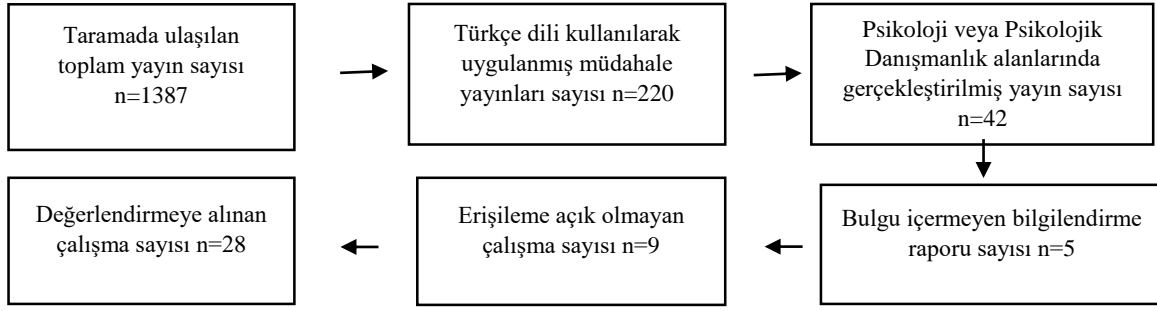
Türkiye’deki çalışmaların tarihsel seyri incelenirken diğer dikkat çeken bir kısım da günümüze yakın dönemlerde yetişkinler için programların geliştirildiği ve uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin yetişkinler için önleyici nitelikteki en dikkat çeken program Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan ve yürütülen Aile Eğitimi Programı’dır (AÇSHB, 2010). Aile üyeleri için hazırlanan bu program temel aile yaşam becerilerine yönelik bilgi ve farkındalık kazandırmaya yönelik bir önleyici programdır. Millî Eğitim Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı ile yapılan protokoller kapsamında pek çok eğitici yetiştirilmiş ve programın uygulama alanı genişletilmiştir. Yirmi sekiz modülden oluşan bu programda iletişim, aile bilgisi, hukuk, iktisat gibi multi-disipliner bir yaklaşımla kişilerin tutum ve beceri kazandırma hedefi bulunmaktadır (AÇSHB, 2010). Son dönemde devlet ve STK iş birliği ile gerçekleşmiş ve yine büyük kitlelere erişen diğer bir program ise MEB ve Yeşilay iş birliği ile oluşan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Projesi (TBME)’dir. TBME farklı yaş ve konumdaki bireyleri her türlü bağımlılığa karşı koruma amacı olan bir programdır (Yeşilay, 2014). TBME’nin çok sayıda öğrenciye ve yetişkine uygulanmış bir müdahale programı olduğu anlaşılmaktadır (Yeşilay, 2021).

Ulusal bağlamda öncü sayılabilecek nitelikteki bu çalışmalarla beraber ilerleyen yıllarda ruh sağlığı alanında pek çok koruyucu – önleyici çalışmalar yapılagelmiştir. Mevcut araştırma ile Türkiye’de yürütülmüş ruh sağlığını konu edinen koruyucu-önleyici çalışmaların kapsam olarak derlenmesi sunulması ile birlikte, bu çalışmaların tanıtılması ve etkililiklerine dair bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede ulusal anlamda koruyucu-önleyici psikoloji müdahalelerinin sadece akademik çalışmalar olarak kalmayıp, sahada uygulanırlığını artırmak, etkililiklerinin daha geniş gruplarla test edilmesi ve yaygınlaştırılması anlamındaki farkındalığın artırılması diğer bir hedef olarak belirlenmiştir.

2. Yöntem

Mevcut çalışma için Kapsam Belirleme Derlemesi yönteminin en uygun yöntem olabileceği öngörülmüştür. Kapsam belirleme derlemeleri daha geniş amaçları içeren ve araştırmaların bağlamlarındaki heterojen yapı sebepleri ile daha sık kullanılan bir yöntemdir (Peters ve ark., 2015). Mevcut araştırmanın temel olarak odağına aldığı psikolojik koruyucu – önleyici müdahalelerin Türkiye’de birbirlerinden farklı bağlamlarda çalışılması ve mevcut araştırmanın hedeflerine daha uygun olması sebebiyle bu yöntem seçilmiştir.

Sistemik derlemelerde kanıta dayalı bir araştırma gerçekleştirmek için PRISMA Akış Diyagramı kullanılır. Bu diyagram çalışmaların hangi kriterlere göre seçildiğine dair açıklayıcı bilgiler sunmaktadır (Page ve ark., 2021). Mevcut çalışma sistemik derleme olmasa da yayınların seçimi belli bir sistemle yapılmış ve bu süreç Şekil 1’deki gibi gerçekleştirilmiştir. Bu diyagram kapsam belirleme çalışmasının daha kanıta dayalı bir yaklaşımla tasarlandığını göstermektedir.

Şekil 1. Yayınların seçilme süreci

Derleme için dahil edilme ve dışlama kriterleri Tablo 1’de belirtilmiştir. Çalışma için 1990 ve 2024 tarihleri arasında yayımlanmış makale, tez ve kitaplar taranmıştır. Araştırmanın spesifik hedeflerinden biri Ulusal alanyazındaki durumu incelemek olduğundan örneklem olarak Türkiye’deki katılımcıları içeren çalışmalar incelenmiştir. YÖK Tez Merkezi, ULAKBİM TR Dizin, Bursa Teknik Üniversitesi Kitap Koleksiyonu, Web of Science ve PsycArticles veri tabanları bu çalışma için taranmıştır. Tarama için kullanılan anahtar kelimeler “önleyici müdahale”, “koruyucu müdahale”, “psikoloji”, “psikolojik müdahale” olarak belirlenmiştir ve bu terimlerin hem Türkçe hem de İngilizce karşılıkları ile taramalar yapılmıştır. Ayrıca anahtar kelimeler veri tabanlarına yazılırken “ve/veya” bağlacı kullanılmıştır ve YÖK Tez Merkezi için tezlerin alanına ilişkin daraltma filtresinde “Psikoloji” ifadesi taramayı sınırlandırmak için kullanılmıştır. Alanyazın taraması yazar tarafından gerçekleştirilmiş ve tarama işlemi Ocak-Mart 2024 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

Tablo 1. Kapsam belirleme için seçilen / seçilmeyen çalışmaların özellikleri

	özellikleri	
	Dahil Edilme Kriteri	Dışlanma Kriteri
Yayımlanma türü	<ul style="list-style-type: none"> Yüksek lisans / doktora tezi Bilimsel kitap ve hakemli dergilerdeki yayımlanmış makaleler (araştırma ve derleme makaleleri, pilot çalışmalar) Sivil Toplum Kuruluşu raporları 	<ul style="list-style-type: none"> Editöre mektuplar, Bültenler, Poster ya da sözlü sunum özet ve tem metinleri
Yayın dili	Türkçe ve İngilizce	Türkçe ve İngilizce dışındaki diller
Çalışma amacı	<ul style="list-style-type: none"> Ruh sağlığını konu edinmiş koruyucu-önleyici psikolojik müdahalelerin geliştirilmesi ve etkililiklerin incelenmesi Ruh sağlığını konu edinmiş koruyucu-önleyici psikolojik müdahale çalışmalarının derlenmesi Bir psikopatolojinin gelişmesinin önlemesine yönelik yapılan çalışmalar 	Türkçe ve İngilizce dışındaki diller Spesifik olarak bir psikopatolojiye özgü hazırlanmış müdahalelerin etkililiklerin incelenmesi
Çalışma deseni	<ul style="list-style-type: none"> Randomize kontrollü desenler ve deneysel desenler Kapsam derlemesi ya da sistematik derlemeler 	
Örneklem	<ul style="list-style-type: none"> Türkiye’de yaşayan ve Türkçe dilini konuşan kişilerin örneklem olarak kabul edilmesi Her yaşı içerebilmesi Türkiye’de yürütülmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Spesifik bir psikolojik tanı grubu içermesi, Türkçe bilmeyen kişilerin örneklem olarak kabul edilmesi

3. Bulgular

Mevcut derleme çalışması için belirlenen dâhil etme kriterleri kapsamında 18 makale, 3 rapor, 6 tez ve 1 kitap bölümü seçilmiş ve bu yayınlar kapsam bakımından incelenmiştir. Ayrıca, mevcut çalışmanın daha anlaşılır

hale gelmesi için seçilen çalışmalar konularına gruplandırılmıştır. Buna göre 5 alt başlık ile Türkiye’de koruyucu-önleyici psikoloji çalışmaları özetlenmiştir. Bulgular kısmında Bağımlılık Konulu Koruyucu-Önleyici Çalışmalar, Okul Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar, Toplum Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar, Travma ve Adli Psikoloji Koruyucu-Önleyici Çalışmalar ve Sağlık Psikolojisi Konulu Koruyucu-Önleyici Çalışmalar alt başlıkları içerisinde psikolojik müdahalelerden bahsedilecektir.

3.1. Bağımlılık Konulu Koruyucu-Önleyici Çalışmalar

Dünya genelindeki yaygınlığa (WHO, 2022) benzer olarak Türkiye’de de bağımlılık gün geçtikçe artmakta ve madde kullanım yaşının düştüğü (Kardaş ve Kardaş, 2023) anlaşılmaktadır. Bu sebeple 2000’li yılların başında itibaren bir devlet politikası olarak gençlerin zararlı madde kullanımını önleme Türkiye için önemli bir konu haline gelmiştir. Buna paralel olarak Yeşilay, MEB ve Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kuruluşların iş birlikleri ve/veya yapılan akademik çalışmalar ile zararlı maddelerin kullanımına ve sonuçlarına ilişkin koruyucu önleyici psikolojik müdahale programlarının geliştirildiği ve uygulandığı görülmektedir. İlk olarak Türkiye’de geniş kitlelerle uygulanan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı (TBMP) dikkat çekmektedir. Bu program YEŞİLAY Cemiyeti tarafından geliştirilen ve Türkiye’de çocuk ve gençlerin sigara, alkol, madde ve teknoloji gibi pek çok alanda bağımlılık geliştirmesi engellemek ve bu konularla ilgili bilinç düzeyini artırmak için oluşturulmuştur. Programın katılımcıları olarak bağımlılık tanısı almamış kişileri kapsadığından koruyucu-önleyici çalışmalar kapsamında değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2015). Anaokulu, ilkököl, ortaokul, lise ve yetişkinler için hazırlanan ayrı ayrı modüller bulunmaktadır. Tütün, Alkol, Madde, Teknoloji Bağımlılıkları ve Sağlıklı Yaşama olarak 5 ayrı içeriği barındırmaktadır. Öğretmenlerin projenin eğiticileri olarak belirlenmesi ile eğiticiler için de ayrı kitapçıklar hazırlanmıştır. Yüz yüze ve uzaktan eğitim olarak tasarlanan bu programda MEB ile iş birliği gerçekleştirilmiştir (Yılmaz, 2015). 2018 yılında yayınlanmış Bağımlılıkla Mücadele Programı Etki Analizi Raporu’nda 5 yürütücü projeye ait 15 uygulanmış programın verileri analiz edilmiştir. Ön test, son test ve izlem olarak toplanan verilerde eksik toplanan verilerden çokça bahsedilmiştir. Programın etkililiği ile ilgili yapılan analizlerde tüm programın %40’ı için ön test – son test ve ön test ve izlem testleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaların olduğu ve ön test ile sonrasında alınan sonraki ölçümler arasında beklenen olumlu sonuçlara ulaşıldığı rapor edilmiştir. Ek olarak, yapılan diğer analizlerde ergenlerden elde edilen etkililiğin yetişkinlere oranla anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Ögel ve Oğuzdoğan, 2018).

Alanyazın taramasında karşılaşılan bir diğer önleyici çalışma ise Bektaş ve Özgür’ün (2012) geliştirdikleri Sigara Kullanımını Önleme Programı’nın etkililiğinin test edildiği araştırmadır. Yazarlar tarafından geliştirilen bu program ilköğretim öğrencilerine yönelik sigara kullanımını önlemeyi amaçlamıştır. Sosyal Bilişsel Öğrenme kuramı temelinde oluşturulan bu program, 6 hafta süren 12 oturumdan oluşmuştur. İletişim beceri, duyguları tanıma ve dinleme, sigara hakkında temel bilgiler, reddetme/ hayır deme becerileri, problem çözme/karar verme, stres yönetimi/stresle baş etme temel içerikler olarak belirlenmiştir. İlköğretim 6., 7. ve 8. sınıflardan öğrenciler katılımcı olarak kabul edilip, bu katılımcılardan çoklu ölçümler alınmıştır. Etkililik bulguları olarak, oluşturulan programın sigaraya yönelik yarar algısını azaltmada, sigaraya yönelik zarar algısının artmasına ve sigara deneme azaltmasında etkili bir program olduğu rapor edilmiştir (Bektaş ve Özgür, 2012).

Lise öğrencileri ile uygulanan bir diğer koruyucu-önleyici müdahale de Günebakan Madde Bağımlılığını Önleme Eğitim Programı’dır (Aydoğdu-Sevgi ve ark., 2007). Müdahale programı 13 oturumdan oluşmakta ve oturumlar 60 ila 90 dakika arasında değişmektedir (Siyez ve Palabıyık, 2009). Kendini tanıma, öz güven, kaygı, kızgınlık, hayır demek, alkol, uyuşturucu, baş etme, bağımlılık gibi konuları içeren oturumlarla öğrencilerin duyguları tanıma, baş etme ve koruyucu davranış geliştirme gibi kazanımları elde etmesi amaçlanmıştır. Deney ve kontrol gruplu bir deneysel desen ile test edilen müdahale programında 10. sınıfa devam eden 42 öğrenci katılımcı olarak belirlenmiştir. Yapılan analizlere göre öğrencilerin uyuşturucu maddeler hakkındaki bilgi düzeyleri ve maddeyi reddedilme becerilerinde artış ile maddelere yönelik yanlış inanışlarında azalma sağlandığı ifade edilmiştir (Siyez ve Palabıyık, 2009).

Ulusal alanyazın taramasında ulaşılan madde kullanımına bağlı koruyucu-önleyici müdahaleler konulu diğer çalışma bir derleme makalesi olmuştur (Yoldaş ve Demircioğlu, 2020). Bu makalede madde kullanımı ve bağımlılığını önlemeye yönelik psiko-eğitim programları derlenmiştir. Ulusal ve uluslararası programları içeren çalışmada Türkiye’de uygulanan 4 programdan bahsedilmiştir. Fakat bahsi geçen programların 3’ünün herhangi bir etkililik çalışması bulgusuna rastlanılmamıştır. TBMP dışında bilimsel bilgi ve etkililik çalışmasına rastlanamayan 3 psiko-eğitim programının mevcut çalışmada incelenmesi uygun bulunmamıştır.

Özetle, bağımlılığı konu edinen koruyucu-önleyici çalışmalardan derleme için 4 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi ve 1 de analiz raporuna ulaşılmıştır. Önemli katkıları sağlayan bu çalışmalarla ilgili daha çok etkililik çalışmalarına ihtiyaç olduğu ve müdahalelerin daha yaygınlaştırılmasına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

3.2. Okul Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar

Ulusal tabanlı koruyucu-önleyici çalışmalar tarandığında sıklıkla okul temelli müdahale ve psikoeğitim programlarının diğer alanlara göre daha çok geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu alanda geliştirilen çalışmaların pek çoğunun da Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümü ile ilişkili araştırmacıların olduğu görülmüştür. Ancak, disiplinler arası yaklaşımların da kullanıldığı çalışmalar dikkat çekmiştir. Okul temelli çalışmalar kapsamında 2 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi, 2 tez ve 1 de kitap bölümü incelenmiştir.

Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programı (ÇEŞSÖP) Türkiye’de geliştirilmiş ve etkililiği sınanmış bir programdır (Donat Balcı, 2011). Okulda saldırgan davranan ve şiddete meyilli olan çocuk ve ergenler için hazırlanmış grup müdahale programı olan ÇEŞSÖP, duyguları tanıma, öfke duygusunun farkında olma, öfke kontrol tekniklerini öğrenme-kullanabilme, öfkeli davranış döngüsünü anlayabilme, davranış değiştirme ve çatışma çözme becerilerini öğrenip kullanabilme amaçlarını taşımaktadır. Müdahale temelde öfke kontrolü eğitimi ve çatışma yönetimi olarak iki başlıkta özetlenebilir. On iki oturumdan oluşan programda Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) teknikleri kullanılmıştır. Haftada bir oturum olarak planlanan uygulamalarda oturumlar 60 – 75 dakika arasında sürmektedir (Donat Balcı, 2011). Programın etkililiği Edirne’de bulunan iki ilköğretim okulunun 8. Sınıf öğrencileri ile sınanmıştır. Etkililik çalışmasında ikişer deney ve kontrol grupları bulunan ön test son test deneysel desen kullanılmıştır. Saldırganlık puanı yüksek olan 40 öğrenci 10’ar kişi olarak deney ve kontrol gruplarına seçkisiz olarak atanmış ve ölçümler uygulamalara paralel olarak her iki gruptan da eş zamanlı alınmıştır. Elde edilen verilerin analizi ile geliştirilen programın etkili olduğu gözlenmiştir. Deney ve kontrol grupları arasında ön test ve son test puanlarının anlamlı şekilde farklılaştığı ve saldırganlık puanlarının deney grubunda son testte azaldığı ortaya çıkmıştır. Aynı farklılığın öfke ölçümleri için elde edilmediği dikkat çekicidir (Donat Balcı, 2011).

Türkiye’de etkililiği sınanmış diğer bir koruyucu-önleyici müdahale ise Öğrencilerde Saldırganlığı Yönetme Eğitimi (SCARE - Student Created Aggression Replacement Education)’dir. Pek çok dilde çevrilmiş ve etkililiği sınanmış bu program geç çocukluk ve ergenlik döneminde ortaya çıkabilen öfke, agresyon ve düşmanca hisleri yönetebilmeyi öğretmeyi amaçlayan bir müdahaledir (Herrmann ve McWhirter, 2001). Türkiye’de SCARE’i çeviren Çelik (2021), tez çalışmasında bu programın Suriyeli öğrencilerle etkililiğini sınanmıştır. BDT temelli bu müdahalenin Türkiye uyarlaması orijinali ile birebirdir fakat oturum sayısı 6’ya düşürülmüştür. Müdahale programı 15 oturumdan oluşmakta ve her oturum 45-50 dakika arasında sürmektedir. Teorik bilgi ve uygulamaları içeren oturumlara başlanmadan önce mutlaka bir önceki oturumun konuları tekrar edilir. Oturumlarda öfke ve şiddetin toplumdaki yaygınlığı, öfke ve şiddetin sadece bir kişi değil tüm toplumu etkilediği, öfke anında fark edilmeyenler ve öfkeyi yönetmek, iletişim yolları ve öfke yönetimi, tüm kazanımların pekiştirilmesi için hayali senaryolarla yansıtma yapma içerikleri yer almaktadır. Suriyelilerin daha sık yer aldığı İstanbul’daki iki okuldan katılımcılara erişilmiştir. Kırk dört Suriyeli lise öğrencisi ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Program hem Türkçe hem de Arapça dilinde uygulanmıştır (Çelik, 2021). Programın etkililiği ön-test son-test deneysel deseniyle incelenmiştir. Analiz sonuçları müdahale ve kontrol grubu arasında anlamlı farklılıkların olduğunu, müdahale grubundaki katılımcıların sürekli öfke ve sosyal davranışlarında anlamlı azalmanın olduğunu göstermiştir. Tez çalışmasında farklı gruplarla ve daha çok katılımcı sayısı ile müdahalenin etkililiğinin sınanması önerilmiştir (Çelik, 2021).

Türkiye’ye uyarlanan diğer bir okul temelli önleyici program Sosyal Becerilerin Geliştirilmesi Programı (ViSC – Vienna Social Competence Training)’dir (Gollwitzer ve ark., 2006; Strohmier ve ark., 2012). Ortaokul öğrencilerine uygulanan program bir eğitim dönemi boyunca devam edebilmektedir. Bu müdahale sosyal ve iletişim becerilerini güçlendirerek akran zorbalığını önlemeyi amaçlamaktadır. Okul, sınıf ve bireysel düzeyde farklı içerik ve uygulamaları içeren çok boyutlu bir yapıdadır (Strohmier ve ark., 2012). ViSC’in Türkiye uyarlaması Doğan ve arkadaşları (2017) tarafından yapılmıştır. Uyarlama sürecinde Türkçe’ye çevrilmiş ve bazı uygulamalarda ufak değişiklikler yapılmıştır. Eğiticilerin eğitimi, okul düzeyinde idareciler, öğretmenler ve diğer okul personelleri; sınıf düzeyinde sınıf öğretmenleri ve öğrenciler, bireysel düzeyde ise öğrenciler bu programa dahil olmuşlardır (Doğan ve ark., 2017).

Eğitimin içerikleri akran zorbalığı, zorbalığın boyutları, zorbalığı önlemek için farkındalığın oluşturulması, bu yöndeki sorumluluğun artırılması, saldırgan davranış yerine alternatiflerin oluşturulması, zorbalığa dair problemlere yönelik çözümler geliştirmek konularından oluşmaktadır. Bu önleyici müdahalenin Türkiye'deki etkililiği 3 farklı uygulama modeli ile değerlendirilmiştir. Her uygulama modelinde programın sürdürülebilirliği ve ortaya çıkan bazı problemler için farklı çözümler üretilmiştir (Doğan ve Tunay-Aytekin, 2024). Dördüncü ve beşinci sınıflar için okulu bir bütün olarak içine alan program Türkiye'de uygulanabilir ve etkili sonuçların alındığı bir program olarak rapor edilmiştir (Doğan ve ark., 2020).

Alanyazın taramasında dikkat çeken diğer bir çalışma ise Hamarta ve meslektaşlarının (2021) makalesidir. Yazarlar bu çalışmada Türkiye'de yürütülmüş problemler için internet kullanımını önlemeye yönelik müdahale çalışmalarını derlemişlerdir. Bu çalışmada dikkat çeken ve mevcut çalışma kapsamında incelemesinin sebeplerinden biri de derleme kapsamında incelenen çalışmaların okul temelli oluşudur. Ortaokul ve lise düzeyindeki öğrencilerle etkililiği sınanmış 13 müdahale programı incelenmiştir. Geliştirilen müdahale programlarının çoğu problemler için internet kullanımı ve siber zorbalık konularını içermektedir. Müdahale programları genellikle BDT temelli olup, farklı yaklaşımlar (farkındalık temelli, sosyal bilişsel yaklaşım vb.) temelinde de kurgulanan müdahaleler bulunmaktadır. Bu alanda geliştirilen müdahalelerin çoğunun rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında çalışan kişiler tarafından geliştirildiği rapor edilmiştir. Geliştirilen müdahale programlarında problemler için internet kullanımının yanı sıra yaşam becerileri, duygu düzenleme, stresle başa çıkma, zaman yönetimi gibi kavramları da içeren oturumlar bulunmaktadır. Ulusal bağlamda geliştirilen bu programların etkililikleri incelendiğinde sınanan örneklem üzerinden faydalı sonuçlara ulaşıldığı rapor edilmiştir. Ayrıca hazırlanan programlarda koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin alanların da yer almasının programları daha da kapsamlı hale getirdiği ifade edilmiştir (Hamarta ve ark. 2021).

Erken ergenlik döneminin bireylerin ahlak ve sosyal gelişimi için önemli bir yeri bulunduğunu ifade eden pek çok araştırma bulunmaktadır (Kohlberg, 1971; Schmid ve ark., 2011). Ulusal bağlamda da bu anlamda önemli bilim insanlarından biri Çiğdem Kağıtçıbaşı'dır (Kağıtçıbaşı ve ark., 1991). Pozitif Ergen Gelişimi Programı, Türkiye'nin kültürel yapıları da gözetenilerek hazırlanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2007). Okul müfredatına paralel olarak ele alınabilecek bu program 14 haftadan oluşmakta, programın ortasında ve sonunda ele alınan oturumları hatırlatma amacıyla hazırlanmış pekiştirme oturumlarını barındırmaktadır. Müdahale programının içeriğinde olumlu gelişime inanma, empati, iletişim becerileri, kalıp yargı ve yükleme biçimleri, bireysel farklılıklara saygı, olumlu ilişkiler geliştirme, akranlar arası çatışma ve zorbalık, benlik kavramı ve etik akıl yürütme konuları bulunmaktadır. Eğiticiler için el kitabı ve öğrenciler için de çalışma kitabını barındıran bu program grup içi etkinliklerle etkileşimi de sağlayan bir formatta hazırlanmıştır. Her oturum yaklaşık 40 dakika sürmektedir. Etkililiği sınanan bu müdahale programı için 2012-2013 eğitim öğretim dönemi içinde İstanbul'da benzer sosyoekonomik düzeydeki öğrencileri barındıran 9 ilköğretim okulu seçilmiştir. Bu okullardan 4'ü müdahale grubu 5'i de kontrol grubu olarak değerlendirilmiştir. Toplam katılımcı sayısının 925 olduğu bu etkililik çalışmasında ön-test, son test ve takip ölçümleri alınmıştır. Elde edilen bulguların analizi ile programdan tüm öğrencilerin olumlu kazanımlar elde ettiği ve özellikle erkek öğrencilerin ahlaki gelişim açısından daha olumlu sonuçlara ulaştığı ifade edilmiştir (Akçınar ve ark., 2018).

Son yıllarda sıklıkla araştırılan bir konu olan pozitif psikolojinin (Demir ve Türk, 2020) müdahale çalışmalarına da etkisi görülmektedir. Buradan kaynakla Demir ve arkadaşları (2022) Güçlü Yönler/Karakter Güçleri Temelli Okul Müdahale Programı güncel programlardan biri olarak görülmektedir. Araştırmacıların amaçları bu müdahale programı ile öğrencilerin güçlü yönlerini keşfetmesi ve bunları işlevsel olarak kullanmasıdır. Bu amaçla hazırlanan müdahale programı ergen bireylere yönelik olup, 40'ar dakika süren 6 oturumdan oluşmaktadır. Ortaokul ve lise düzeyinde uygulanabilen programda hem teorik hem de uygulamalı modüller bulunmaktadır. Bireylerin güçlü yönlerinin ne olduğunu anlama, karakter güçlerini sınıflandırma, güçlü yönlerini keşfetme, başkaları tarafından güçlü yönlerini tanıma, okul başarısını artırmada güçlü yönlerinin farkına varma başlıkları ile oturumlar hazırlanmıştır. Demir ve arkadaşları (2022) yayınladıkları çalışmada sadece varsayımsal olarak bu müdahaleyi oluşturduklarını henüz bir etkililik bulgusu paylaşmadıklarını ifade etmiştir. Müdahale programının bilimsel olarak test edilip etkililik bulgularının elde edilmesi önerilmiştir.

Özet olarak, okul temelli koruyucu önleyici psikolojik müdahaleler kapsamında 2 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi, 2 tez ve 1 de kitap bölümü incelenmiştir. Gerçekleştirilen çalışmaların olumlu bulguları dikkat çekmektedir. Ayrıca müdahale çalışmalarının etkililiklerinin sadece birkaç bölgede toplanan verilerle değil Türkiye'ye genellenebilecek bir örneklem ile yapılmasının daha güvenilir sonuçlar vereceği ve müdahaleden elde edilen faydanın daha da yaygınlaştırılmasını sağlayabilecek olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Toplum Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar

Yıllar içinde toplumlar pek çok değişimler geçirmektedir. Sağlık, afetler, savaşlar gibi pek çok konuda bireylerin yaşamı fiziksel, sosyal ve sağlık alanlarında etkilenebilmektedir. Koruyucu-önleyici müdahalelerin toplum temelli olmaları en beklendi özelliklerinden biri olmakla birlikte özellikle ruh sağlığı alanında olan çalışmaların psikolojik sağlığı koruyucu yönü dikkat çekmektedir. Uluslararası alanyazında toplumsal sorunları konu olarak içeren pek çok psikolojik koruyucu önleyici çalışma bulunurken; ulusal alanyazında karşılaşılan araştırmaların çoğunlukla mültecileri kapsadığı anlaşılmıştır.

Self Help Plus (SH+), Dünya Sağlık Örgütü'nün oluşturduğu kendi kendine yardım uygulamasının bir örneği olduğu söylenebilir (Epping-Jordan ve ark., 2016). Bu program, önceden kaydedilmiş sesli oturumlardan ve bir kendine yardım kitabından oluşmaktadır. Bu şekilde verilen bir psiko-eğitim olmasının diğer bir önemli amacı ulaşımı zor olan kişilere de fayda sağlamak olduğu belirtilmiştir. SH+ programı savaş gibi olumsuzluklar sebebiyle göç etmek zorunda olan kişilere ve en geniş kitlelere ulaşmayı amaçlamıştır. Programın dikkat çekici özellikleri arasında tanılar üstü olması, başka dillere kolayca çevrilebilmesi ve farklı kültürlerle uyulanabilir olmasıdır ve bunlar psiko-eğitim programını kolayca uygulanabilir hale getirmektedir (Purgato ve ark., 2019). Kabul ve kararlılık terapisi (ACT) yaklaşımıyla hazırlanmıştır. Bu yaklaşım ile hazırlanması kişileri zorlayan düşüncelere ve hislere uyum sağlamalarına yardım ederken aynı zamanda kişilerin kendi değerlerine uygun yaşamalarına yönelik adımlar atmasını da destekleme yönüyle önemlidir. Kendi değerlerine uyumlu bir şekilde kendilerine ve diğerlerine ılımlı bir şekilde yaklaşmaları ve stresle baş etmeyi öğrenmeleri bu programın ACT ile kesişimi denebilir. SH+'nın önceden hazırlanmış ses kayıtları ve yardım kitabı kişilere 2 saatlik süren bir grup oturumunda verilir ve daha sonra kişiler programı kendi başlarına uygularlar. Purgato ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında SH+ programının Avrupa'da ve Türkiye'de 2 randomize kontrollü çalışma ile etkililiği test edilmiştir. Araştırmada 600 kişilik 2 mülteci örneklem grubu kullanılmıştır. Bu katılımcıların herhangi bir psikolojik tanıya sahip olmaması dahil edilme değişkeni olarak belirlenmiş ve kontrol edilmiştir. Ön test, son test, 6 ve 12 aylık izlem ölçümleri alınarak etkililiği sınanmıştır. Elde edilen bulgular, 6 aylık izlem çalışmasında psikolojik bozuklukların görülme sıklığının azaldığını göstermiştir. Araştırmacılar kısa vadede SH+ müdahalesinin etkili bir program olduğunu bildirmişlerdir (Purgato ve ark., 2019). Acartürk ve arkadaşları (2022a) tarafından yapılan çalışmada SH+ müdahalesinin etkililiği Türkiye'deki Suriyeli mültecilerle araştırılmıştır. Bu çalışmada da iki uygulama grubu oluşturulmuş ve bir gruba SH+ uygulanmış diğer gruba Enhanced Care as Usual (ECAU, kontrol grubu için uygulanan sosyal destek/bakım uygulamaları) uygulanmıştır. Müdahale ve kontrol grubunda toplam 642 katılımcı bulunmaktadır. Ön test, son test ve izlem ölçümlerinin ardından yapılan analizlerde SH+ alan grubun kontrol grubuna göre 6 aylık izlem ölçümünde herhangi bir psikolojik bozukluk rapor etmediği saptanmıştır. Ayrıca SH+ alan grupta son test ile alınan ölçümlerde depresyon, yaşam kalitesi açısından ilk ölçümle arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmasa da 6 aylık izlem ölçümünde anlamlı farklara ulaşılmıştır (Acartürk ve ark., 2022a). Psikolojik rahatsızlığa sahip olmayan mültecilerle uygulanmış ve etkililiği sınanmış bir program olması açısından önemli bulguları ortaya çıkarttığı ve önleyici müdahale olması açısından kullanılmasının faydalı olacağı yönünde öneriler sunulmuştur.

Mülteciler için Dünya Sağlık Örgütü tarafından oluşturulmuş diğer bir koruyucu önleyici program Problem Management Plus (PM+) programıdır (Dawson ve ark., 2015). Bu program 5 oturumdan oluşan bir psikososyal müdahaledir ve süpervizyonunu tamamlamış psikoloji uzmanı olmayan kişiler tarafından da uygulanabilmektedir (Acartürk ve ark., 2022b). Programın içeriği 4 ana konudan oluşmaktadır: stres yönetimi, problem çözme, davranış aktivasyonu ve sosyal desteğe erişim. Yapılan etkililik çalışmasında müdahale grubuna PM+ ve ECAU, kontrol grubuna ise sadece ECAU verilmiştir. Bu çalışma için ECAU, göçmen sağlık merkezleri tarafından sağlanan hizmetlere ek olarak birinci basamak sağlık merkezleri ve hastanelerdeki sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim ve Suriyeli mültecilere mevcut toplum ruh sağlığı hizmetleri hakkında Arapça olarak sunulan bir broşür sağlama olarak tanımlanmıştır. Etkililiğin sınanması için pilot randomize kontrollü çalışma deseni kullanılmış ve 24 katılımcı müdahale grubuna, 22 katılımcı da kontrol grubuna atanmıştır. Katılımcıların psikolojik durum özellikleri eşitlemek üzere belirli ölçümlerden aldığı puanlar kontrol edilmiştir. Niteliksel değerlendirme ile analiz edilen çalışmada mültecilerin program, müdahale formatı ve yapılan uygulamalar ile ilgili olumlu ifadelerinin olduğu rapor edilmiştir. Çalışmanın yazarları bu araştırmanın etkililik sınama amacının olmadığını belirtmişlerdir (Acartürk ve ark., 2022b).

Alanyazın taramasında karşılaşılan güncel bir çalışma da Çocuk İhmali ve İstismarı Önleme Programı'nın (ÇİİÖP) hamile kadınlar için etkililiğinin test eden araştırmadır (Özçevik-Subaşı ve Ocakçı, 2024). Bu program ile amaçlanan hamile kadınların çocuk ihmali ve istismarı konusunda farkındalıklarını artırma ve bu anlamdaki risk faktörlerine dikkat çekmektir. Araştırmacılar ÇİİÖP'ü tasarladıktan sonra, katılımcılara çevrimiçi bir şekilde bireysel olarak uygulamışlar ve katılımcılara çalışma kitabını vermişlerdir. Program ve kitapçık içeriği birbirine benzer olup çocuk ihmali, fiziksel, duygusal ve cinsel istismar konularını içermektedir. Oturumlar

googleMeet üzerinden gerçekleştirilmiş ve 30 ila 45 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılarla yapılan psiko-eğitim oturumlarından önce, sonra ve 3 ay sonra alınan ölçümler analiz edilmiştir. Araştırmada deneysel desen kullanılmış; müdahale ve kontrol gruplarında 15'er hamile kadın katılımcı olarak yer almıştır. Elde edilen sonuçlar ön test ile karşılaştırıldığında son test ve izlem ölçümlerinde anlamlı farklılaşmalar olduğu katılımcıların farkındalık düzeylerinin arttığı ve çocuk ihmali potansiyellerinin azaldığı rapor edilmiştir (Özçevik-Subaşı ve Ocakçı, 2024).

Türkiye’de koruyucu ailelik toplumsal anlamda dikkat çeken bir konudur. Buradan kaynakla bu farkındalığı artırmak, koruyucu ailelerin karşılaştıkları zorluklar karşısında desteklemek ve ailenin çocuk ile bağımlı artırma amacıyla “Kalpten Bir Ev: Koruyucu Aile Müdahale Programı” geliştirilmiştir (Kitiş ve Söylemez, 2021). On dört oturumdan oluşan bu koruyucu müdahale programında amaç koruyucu ebeveynlerin çocukla arasındaki iletişim ve bağlanmaya odaklanarak ebeveynlerin zorluklarla daha iyi baş etmelerini sağlamak, çocukların psikolojik iyi oluş düzeylerini yükseltmek ve ailelere daha sağlıklı bir uyum süreci sağlamaktır. Etkililiği test etmek için hem nicel hem de nitel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları 3-6 yaş arasında bir çocuğa koruyucu ailelik yapan 6 aileden oluşmaktadır. Hem aileden hem de çocuklardan veriler toplanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, ailelerin ebeveynlik becerilerinde ve çocukların oyun oynama düzeylerinde olumlu değişimlerin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ebeveynlerin çocukla uyumu ve zihinselleştirme düzeylerinde ve çocukların sembolik oyun oynama becerilerinde artış rapor edilmiştir (Kitiş ve Söylemez, 2021).

Özetle, alanyazın taraması ile toplum temelli koruyucu-önleyici müdahaleler konusunda 4 makale, 1 araştırma raporu incelenmiştir. Bazı müdahale programları katılımcıların özelliklerine göre uyarlanmış bazıları da Türkiye kültürüne göre oluşturulmuştur. Geliştirilen programların genellikle kısa süreli programlar olduğu dikkat çekmekte ve kurulan hipotezleri doğrulayan sonuçlara ulaştıkları anlaşılmaktadır.

3.4. Travma Psikolojisi ve Adli Psikolojik İçeriğe Sahip Koruyucu Önleyici Çalışmalar

Türkiye coğrafi yapısı sebebiyle pek çok doğal afetle yüzleşen bir alandır. Bu sebeple pek çok deprem, sel, toprak kaymasına bağlı insan ölümleri ve büyük çaplı maddi zararlar deneyimlenmiştir (AFAD, 2023; Altun, 2016). Özellikle depremler Türkiye’de pek çok bireyi direkt ve dolaylı olarak etkileyebilmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremde, bireylere hem insani hem de psikolojik yardım alanları hem devlet hem de çeşitli STK’lar aracılığıyla sağlanmıştır (AFAD, 2023).

Doğal afetlere bağlı oluşan travma ve diğer psikolojik durumlar için Sağlık Bakanlığı, Türk Psikoloji Derneği ve Türkiye Psikiyatri Derneği hem ortaklaşa hem de bağımsız çalışmalar yürütmektedir. Deprem sahasında çocuklar ve yetişkinler için farklı uygulamalar yürütülmüştür (Türk Psikologlar Derneği, 2023). Türkiye Psikiyatri Derneği’nin deprem bölgesi için organize ettiği bir ekip ile ihtiyaçlar belirlenmiş ve daha sonra da Psikososyal Dayanışma Ağı oluşturulmuştur. Dernek üyelerinden oluşan gönüllü havuzu ile birlikte saha çalışmalarına başlamışlardır (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2023). Bu organizasyonlara rağmen Türkiye için oluşturulan veya uyarlanan afet dönemlerinde kullanılan bir koruyucu önleyici müdahale programına rastlanılmamaktadır. Mevcut araştırma için yapılan alanyazın taramasında psikolojik ilk yardım faaliyetleri dışında herhangi bir yapılandırılmış müdahaleye rastlanılmamıştır.

Son yıllar içerisinde diğer bir travma ile ilişkili durum salgın hastalıklar olmuştur. COVID-19 ile birlikte pek çok psikolojik müdahale uluslararası alanyazında geliştirilmiştir. Ulusal bağlamda incelendiğinde COVID-19 döneminde çevrimiçi psiko-eğitim (Ülken ve Odacı, 2024; Yıldırım ve Kumcağız, 2021; Yılmaz ve Talu, 2022) çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra alanyazın taramasında bir başka araştırma dikkat çekmiştir. “Salgın ve afet dönemlerinde psikolojik destek hizmeti: Aile odaklı psikolojik müdahale programı”nın ilişkili alanyazından esinlenerek oluşturulduğu ifade edilmiştir (Genç ve ark., 2021). Bu program kapsamında salgın sürecinde ve sonrasında etkilenen ailelerin ruh sağlığını korumak ve ailelerle çalışan ruh sağlığı uzmanlarına yardımcı olmak için aile sistemleri ve travma bilgisine dayalı çevrimiçi uygulanabilecek bir aile-odaklı eğitim modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan program için öncelikle ulusal ve uluslararası veri tabanlarında Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ile aramalar yapılmıştır. Dört temel müdahale programı çerçevesinde hazırlanan bu müdahale programı travma bilgisine dayanan çevrimiçi koruyucu-önleyici nitelikte tasarlanmıştır. Altı modülden oluşan psiko-eğitim programı stres yönetme becerileri, duygu kontrolü, iletişim becerileri, çatışma çözme stratejileri ve ilişki geliştirme modüllerinden oluşmaktadır. Önerilen müdahale programının henüz etkililiği test edilmemiştir. Fakat uluslararası alanyazında benzer içerikli çalışmaların etkili olduklarına dair kanıtlar sunulmuştur (Genç ve ark., 2021).

Travma ile ilişkili diğer dikkat çeken bir program Maya Vakfı öncülüğünde gerçekleştirilen Travmaya Dayalı Okul Programı’dır (Maya Vakfı, 2019). Bu program ülkede artan mülteci sayısı ile okullarda ortaya çıkabilecek bazı problemlere ilişkin koruyucu-önleyici niteliğindeki bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Program travmatize olmuş çocukları belirlemeyi, ihtiyacı olan çocuklara ek destek sağlamak ile birlikte, öğretmen ve

okul psikolojik danışmanlarına yönelik eğitimler uygulamayı amaçlamaktadır. Var olan eğitim sistemine adapte edilebilen ve mülteci öğrencilerin eğitim sürecine yönelik uygulanan diğer programlara göre daha düşük maliyetli ve daha etkili bir program olduğu vurgulanmıştır (Maya Vakfı, 2019). 2018-19 eğitim öğretim yılında uygulanan programın etkililiği nicel ve nitel yöntemlerle test edilmiştir. Program 3 aşamadan oluşmaktadır: güvenli ortam yaratmak, risk belirleme ve erken müdahale ve yoğun destek vermek. Bu içerikler hem öğretmenlere hem de ihtiyacı olan çocuklara uygun şekillerde verilmektedir. Değerlendirmeler için 63 öğretmenden veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinden sonra öğrenme güçlüğü ve öfke yönetiminde zorlanan öğrencilerin olduğu, travmatik stres deneyimleyen çocukların ek desteğe ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir. Ayrıca programlara katılan öğretmenler eğitimin travma konusunda duyarlılığı ve farkındalığı arttığını rapor etmişlerdir (Maya Vakfı, 2019).

Alanyazın taramasında karşılaşılan bu alanla ilişkili diğer bir çalışma da intihar önlemeye dayalı web sayfalarının incelendiği bir tez çalışmasıdır. Bu çalışma koruyucu psikiyatri bağlamında ele alınmıştır (Şen-Tepe, 2019). Koruyucu önleyici müdahalelerin içerisinde olan intihar çalışmalarına büyük dikkat çekmektedir. Hazırlanan tez çalışmasında intihar durumlarında krize müdahale sağlayabilecek 147 çevrimiçi sayfa incelenmiştir. Koruyucu önleyici bağlamda incelenen bu sayfalarda intihar hakkında bilgi sağlamaya ve kendine yardım uygulamalarına dair içeriklerin ağırlıklı olarak yer aldığı rapor edilmiştir. İntihar telefon hatlarının ve Facebook'un en fazla yardım istenen araçlar olduğu ifade edilmiştir. Hazırlanan tez çalışmasında Türkiye'de intiharı önlemeye yönelik çalışmalardan da bahsedilmiştir. İlk olarak 1989 yılında Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezinin kurulmasıyla bu çalışmalar başlamış ve gelecek çalışmalara alan açmıştır. Bu merkez 2015 yılına kadar krize müdahale, intiharı önleme ve yas gibi konularda bireylere hizmet sağlamıştır. 2006 yılı ile birlikte Sağlık Bakanlığı'nın da bu anlamda çalışmaları başlamıştır. Özellikle acil servislerde "İntihar Girişimlerinde Psikososyal Destek ve Krize Müdahale Birimleri" kurulmuştur. Bu birimdeki personeller intihara yaklaşım ve müdahale konusunda eğitilmişlerdir. 2011 – 2023 yılları arasında Ulusal İntiharı Önleme Eylem Planı kapsamında intiharı azaltmak anlamında pek çok fikir tasarlanmış ve diğer bakanlıklarla iş birliği halinde yeni stratejiler geliştirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2011). Ulusal düzeyde intihara müdahale ve yardım konulu Türkçe çevrimiçi web sayfalarına rastlanılmaması olduğu bildirilmiştir. Bu kapsamda koruyucu ve önleyici çalışmaların başlatılması, Türkiye'nin artık daha fazla etnik kökeni barındıran bir ülke olması sebebiyle bu sayfaların çoklu dil desteği ile servis edilmesi, acil poliklinik birimlerinde çalışan personele belirli zaman dilimlerinde intihar konulu gelişim eğitimlerinin verilmesi önerilmiştir. Gelişen teknoloji ile intiharı önleme ve risk düzeyi yüksek bireylere destek araçlarının (telefon hatları ve/veya çevrimiçi yardım sayfaları) Türkiye'de olmaması dikkat çekmekte ve bu alanda çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Şen-Tepe, 2019).

Balcıoğlu'nun (2022) son dönemde yayınlanmış bir makalesinde koruyucu ve toplum temelli psikiyatri çerçevesiyle suçun ve şiddet davranışının önlenmesine dikkat çekilmiştir. Yazar bu çalışmasında Adli Psikiyatri perspektifinden bir değerlendirme yapmıştır. Cezaevindeki psikiyatrik hasta popülasyonunun artmasına dikkat çekilmiş ve toplum temelli uygulamalara verilecek önem ile tedaviye uyumun artırılması, hastaneye yatışın azalması ve psikiyatrik tedavinin azalması yönünde iyileşmelerin olacağından bahsedilmiştir. Yazarın dikkat çekmeye çalıştığı asıl nokta psikolojik çalışmalarda toplum temelli, koruyucu-önleyici bir yaklaşımın benimsenin getireceği avantajlardır. Bu toplum temelli yaklaşımın aynı zamanda işlenen suç sayısındaki azalma ile adli sistemde de rahatlatma yaratacağını ifade etmektedir. Ulusal düzeyde toplum temelli ruh sağlığı uygulamalarına adli psikiyatrik uygulamaların dahil edilmiş olmamasına dikkat çeken araştırmacı, bu uygulamaların toplumdaki suç ve şiddet davranışlarını da azaltacağı yönünde beklentileri ifade etmektedir. Türkiye'de bu yönlü çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

Mevcut çalışma ile Travma Psikolojisi ve Adli Psikolojik İçeriğe Sahip Koruyucu Önleyici Çalışmalar kapsamında ulusal alanyazında sınırlı sayıda yayının olduğu, var olan yayınların da genellikle derleme makaleleri olduğu dikkat çekmiştir. Tarama sonucunda 2 rapor, 1 tez ve 2 derleme makalesine ulaşılmış ve yayınların kapsam özeti yukarıda yapılmıştır. Türkiye'nin doğal afetler için kuvvetli bir zemini olduğu düşünüldüğünde özellikle doğal afetlere bağlı travmalarla ilişkili pek çok koruyucu önleyici müdahalelere ve bunların etkililiklerin sınanmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılabilir.

3.5. Sağlık Psikolojisi Temelli Koruyucu Önleyici Çalışmalar

Ulusal alanyazın taramasında sağlık psikoloji alanında son yıllarda daha çok müdahale geliştirildiği ve uyarlandığı dikkat çekmektedir. Bir hastalıkla ilişkili olması sebebiyle o hastalığa yakalanmadan uygulanabilen müdahaleler; hastalık sürecinde psiko-sosyal destek sağlamak ve psikolojik belirtilerin gelişimi açısından koruyucu olması yönünde müdahaleler ve hasta yakınlarının psikolojik durumlarına olumlu etki sağlamak için uygulanabilen müdahaleler ve etkililik çalışmaları bu başlık altında anlatılmıştır.

Dastan ve Buzlu (2012) 1. ve 2. evre meme kanseri hastalarının kansere uyumunu artırıcı bir psiko-eğitim programı geliştirmişler ve randomize kontrollü bir desen ile etkililiğini test etmişlerdir. Bu çalışma aslında psikolojik bir müdahale çalışması olarak değerlendirilse de herhangi bir psikolojik tanıyı içermeyen kişilere uygulanabilirliği, çeşitli risk faktörlerini içeren bağlamların bulunması dolayısıyla koruyucu önleyici bir müdahale olarak da değerlendirilebilir. Geliştirilen psiko-eğitim programı 7 haftadan oluşmakta ve her oturum yaklaşık 90 dakika sürmektedir. Psiko-eğitim programının içeriğinde meme kanseri ile ilgili genel bilgiler, beslenme, psikolojik faktörler, kanser ile baş etme, bireyler arası ilişkiler, problem çözme davranışı, tecrübe paylaşımı ve destek oturumlarından oluşmaktadır. Bu psiko-eğitim ile amaç katılımcıların hastalıklarını öğrenmeleri ve hastalıklarına etki eden faktörlere dair farkındalıklarını artırmaları ve böylelikle hastalıklarına uyumunu da artırmaları beklenmiştir. Programın etkililiğinin test edilmesi için müdahale ve kontrol grupları oluşturulmuş ve her bir gruba 38 meme kanseri hastası atanmıştır. Uygulama öncesi, uygulamadan 6 hafta sonra ve 6 ay sonra olacak şekilde 3 ölçüm alınmıştır. Uygulamayı alan gruptaki hastaların problemleri ile daha kolay yüzleştikleri, kendilerine ait değişimlerle ilgili daha konforlu hissettikleri, uygulama grubuna dair bir bağlılık geliştirdikleri, hastalığa karşı daha savaşçı olarak hissettikleri ve diğer hastalardan da yeni şeyleri öğrenmenin onlar için faydalı olduğu rapor edilmiştir (Dastan ve Buzlu, 2012). Bu bulgulara bakıldığında sadece psiko-eğitimin bile bu hastaların psikolojik işlevine olumlu etki yarattığı görülebilmektedir.

Meme kanseri hastaları için geliştirilen diğer bir müdahale bir doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır (Ülbe, 2023). Meme kanseri tanısı alan kişiler için geliştirilen bu müdahale anlam yaratma çabalarını desteklemek, bu deneyimde olumlu anlam bulmalarına yardımcı olmasını sağlamayı amaç olarak belirlemiştir. Bu bağlamda kanser hastalarında yeniden anlam bulma/yaratmanın bireylerin psikolojik sağlıklarını artırmaya yardımcı ve bireyi koruyan bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısı ile bu çalışma koruyucu-önleyici bir müdahale olarak değerlendirilebilmektedir. Geliştirilen müdahalede Park'ın Anlam Yaratma Modeli ve Wong'un Anlam Terapisi temellerinden faydalanıldığı ifade edilmiştir. Sekiz hafta süren oturumlar kanser öyküsünün alınması, psiko-eğitim, meme kanseri ile ilgili kayıplar ve duyguları konuşmak, duyguları kabul etmek, olumsuz bilişlerin ele alınması, güçlü yanların ele alınması, yaşam değeri ve değer odaklı eylemler, anlam bulma, geleceğe hazırlık ve umudu koruma içeriklerine sahiptir. Seçkisiz kontrollü desen ile etkililiği test edilen çalışmada 41 katılımcı müdahale ve kontrol gruplarına atanmıştır. Ön test, son test ve 2 ay sonra takip ölçümü alınmıştır. Müdahale grubunda olan katılımcılar daha fazla anlam varlığı, travma sonrası gelişim düzeyi göstermişler ve meme kanseri tanısını meydan okuma fırsatı olarak gördüklerini rapor etmişlerdir (Ülbe, 2023).

Meme kanseri ile ilgili diğer bir çalışma Çıvgın ve Dirik (2023) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigması müdahale aracı olarak kullanılmış ve tedavi sürecini tamamlamış, kontrol muayenesine devam eden meme kanseri kadınlarla araştırma yürütülmüştür. Bu müdahalede kişilerin yaşadıkları travmatik bir deneyim ile ilgili belli format ve düzende yazı yazması beklenir ve katılımcılar o süreçle ilişkili kendi kendilerine zihinsel bir maruz bırakma deneyimi gerçekleştirmişlerdir. Diğer bir değişle katılımcılar eski ve olumsuz deneyimlerini hatırlayıp, o anılarla tekrar yüzleşirler ve o yaşantılarını yeniden değerlendirme imkanına erişmiş olurlar. Bu müdahalenin etkililiği çok çeşitli bağlamlarda denenmiş ve birbirinden farklı sonuçlarla karşılaşmıştır (Acar ve Dirik, 2019). Pek çok çalışmada uygulanan müdahaleden sonra olumsuz psikolojik belirtilerin azalması, yaşam kalitesinin artması, travma sonrası gelişimin artması gibi olumlu sonuçların varlığı dikkat çekmiştir (Acar ve Dirik, 2019). Çıvgın ve Dirik'in (2023) araştırmasında katılımcılar kanser süreci ile ilgili olumlu, olumsuz hem olumlu hem olumsuz deneyimlerini 4 ardışık gün ve günde 15 dakika boyunca yazmıştır. Etkililiğin test edilmesi için ön test, son test ve 1 ay sonra takip ölçümü alınmış ve bu veriler kontrol grubu ölçümleri ile karşılaştırılmıştır. Bulgular, olumlu yazma grubundaki katılımcıların depresyon, algılanan sosyal destek ve psikolojik katılık üzerinde olumlu değişimleri göstermiştir. Bu yönüyle bulgular, hastalıktan sonraki süreçte de yazılı duygusal dışavurum müdahalesinin koruyucu-önleyici bir müdahale olabileceğine işaret etmektedir.

Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigması'nın menopoza geçiş döneminde olan kadınlardaki etkililiği de başka bir tez çalışmasında sınanmıştır (Aydoğdu, 2023). Bu çalışmada da menopoza geçiş dönemindeki kadınların bu deneyimleri ile ilgili olumlu, olumsuz ve öz-şefkatli yazma müdahaleleri katılımcılara uygulanmıştır. Üç ölçüm alınan çalışmada etkililik deneysel desen ile test edilmiştir. Bulgular olumlu ve öz-şefkat odaklı yazma grupları için anlamlı farklılıklar göstermiştir ve bu grupta yazanların yaşam kalitesi ve öz-şefkat düzeylerinin arttığını göstermiştir. Bu müdahalenin kadınların yaşamlarında önemli bir dönem olarak görülen menopoza geçişte psikolojik sağlığı koruyucu bir uygulama olarak kullanılabilirliği ön görülmüştür (Aydoğdu, 2023).

Mevcut derleme kapsamında incelenen diğer bir çalışma demans hastalarına bakım verenler için geliştirilmiş bir müdahalenin etkililiğini test etmeyi içeren araştırmadır (Yorulmaz ve Dirik, 2023). Yüz yüze gerçekleştirilen oturumlar 8 hafta sürmektedir. Modüller Bilişsel Davranışçı Terapi ve Stres Süreci Modeli temelinde hazırlanmıştır. Bakım verme ile ilgili psiko-eğitim, duygu düşünce davranış etkileşimi, bilişsel

çarpıtmalar ve bilişsel yeniden yapılandırma, davranış aktivasyonu, aktivite planlama içeriklerini barındırmaktadır. Müdahale ve kontrol grubu ile etkililiği sınanan çalışmada 35 katılımcı bulunmaktadır. Ön test ve son test ile etkililik değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları psikolojik belirti düzeyinde azalma meydana getirmiştir ve uygulamanın yararlı bir müdahale olduğuna işaret etmiştir. Mevcut çalışma hem psikolojik bir müdahale hem de koruyucu-önleyici bir müdahale olarak düşünülebilir. Bakım verenlerin tanıya sahip olmasa bile psikolojik belirtiye sahip olması bir risk faktörü olarak değerlendirildiğinde (Vitaliano ve ark., 2004), bu çalışmada elde edilen sonuçla risk faktörüne karşılık fayda sağlayan bir müdahale olması, çalışmanın koruyucu önleyici müdahale olarak değerlendirilebileceğini düşündürmüştür.

Ulusal düzeyde geliştirilmiş diğer bir koruyucu uygulama HIV/AIDS'e Yönelik Geliştirilmiş Psiko-eğitim Programı'dır (Zeren, 2006). Bu çalışmanın amacı psikolojik danışmanların öğrencilere, ailelere, okul personeline ve topluma yardım edebilmesi ve aynı zamanda farkındalık geliştirebilmesidir. Program HIV/AIDS ile ilgili bilgi verme, cinsellikle ilgili değerler ve tutumlar, güvenli cinsel davranış, kondom kullanımı, cinsellikle ilgili konularda seçim yapma, karar verme, hayır deme ve risk alma davranışları içeriklerinden oluşmaktadır. Oturumlar 90 dakikadan oluşmaktadır ve 8 oturum bulunmaktadır. Ayrıca program içerisinde panel ve kartlar isminde iki uygulama da bulunmaktadır. Aynı zamanda rol oynama uygulamaları yapılmaktadır. Program üniversiteye yeni başlayan öğrenciler üzerinde test edilmiştir ve programın HIV/AIDS'e yönelik tutumların beklendiği yönde değiştirmede etkili olduğu ifade edilmiştir (Zeren, 2006).

Mevcut çalışma kapsamında incelenen son çalışma kadın üniversite öğrencilerinin beden algılarına ilişkin farkındalık kazandırma amacı güden Sanal Beden Projesi'dir (The Virtual Body Project). Birçok dilde kullanılan Beden Projesi, bir lider eşliğinde yarı yapılandırılmış grup müdahalesidir. Bu programın etkili olduğunu gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır (Becker ve Stice, 2017). Türkçe'ye uyarlaması da Ergut ve Keser (2022) tarafından hazırlanmıştır. Sanal Beden Projesi çevrimiçi ortamda yürütülen 50-60 dakikalık 4 grup oturumundan oluşan bir müdahaledir. Bu programda amaç, beden ve bedene ait konuların grup tartışması, rol oynama ve ev ödevleri uygulamaları ile işlenerek kişilere farkındalık kazandırmak ve ideal ince beden hakkındaki yanlış düşünceleri değiştirmeyi hedeflemektedir. Müdahalenin etkililiği deneysel desende test edilmiştir. Kadın üniversite öğrencilerini katılımcı olarak kabul eden çalışmada 147 katılımcı bulunmaktadır. Araştırma bulguları müdahale grubundaki katılımcılarda yeme bozukluğu psikolojik belirti düzeyinde azalmanın ve benlik saygısı düzeyinde artmanın oluştuğunu göstermiştir. Koruyucu-önleyici bir müdahale olabileceği tartışılmıştır (Ergut ve Keser, 2022).

Ulusal alanyazında sağlık psikolojisi temelli koruyucu önleyici müdahale çalışmalarının git gide arttığı söylenebilir. Mevcut çalışma kapsamında 3 tez çalışması ve 4 araştırma makalesi aranan niteliklere uygun bulunarak, derleme için seçilmiştir. Özellikle tanısı olmayan gruplarla yapılan müdahale çalışmalarının koruyucu özelliklerinin daha fazla vurgulandığı anlaşılmaktadır. Tanılı gruplarla yürütülen çalışmaların ise psikolojik belirti, yaşam kalitesi, travma sonrası gelişim değişkenlerinde beklenen sonuçları gösterdiği anlaşılmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Mevcut araştırma Türkiye'de hazırlanmış ve psikoloji alanında olan koruyucu-önleyici müdahaleleri incelemiştir. Bu kapsamda Türkiye'de Türkçe konuşabilen katılımcılarla gerçekleştirilmiş hem Türkçe hem de İngilizce dillerinde hazırlanmış makale, araştırma raporu, kitap ve tez yayınları incelenmiştir. Mevcut derlemeye dahil olan 1 kitap bölümü, 3 araştırma raporu, 5 derleme makalesi, 6 tez çalışması ve 13 araştırma makalesi incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak kapsam derlemesi kullanılmıştır. Bunun sebebi psikolojik süreçleri konu alan ulusal koruyucu önleyici müdahalelerin sayısının fazla olmaması, alanyazında var olan araştırmaların birbirinden farklı konularda olması, konunun tanınırlığını ve daha sonra yapılacak benzer konulu sistematik derleme çalışmalarına bir kaynak olabilecek bir metin oluşturulmak istenmesidir. Kapsam derlemesi araştırmalarının ortak amaçları incelendiğinde de kavram ya da teknikle ilişkili temel özellikleri veya faktörleri tanıtmak, alanyazın bilgisine dair bir harita oluşturma ve alanyazındaki kavramları netleştirme gibi özelliklerin olduğu görülmektedir (Munn ve ark., 2018). Dolayısıyla mevcut araştırmanın seçilen yöntemi hedef-odaklı ve geçerli bir yöntemdir.

Ulusal ve uluslararası alanyazındaki pek çok koruyucu-önleyici müdahale çalışmalarının sonuçları psikolojik olarak olumlu gelişmeleri göstermektedir. Bu yönüyle koruyucu-önleyici çalışmaların desteklenmesinin ve çoğaltılmasının hem teorik hem de saha uygulamaları için önemli olacağı düşünülmektedir. Kağıtçıbaşı'nın (2007) araştırmaları ile ulusal psikoloji alanyazınında koruyucu-önleyici müdahaleler konusuna dikkat çekilmiştir ve Kağıtçıbaşı'nın pek çok çalışmaya yol göstermiş olduğu da söylenebilir. Gerek maliyet gerekse uygulanabilirlik açısından daha fazla kaynak isteyen koruyucu-önleyici çalışmalar ülkemizde hızlı bir gelişim ve çeşitlenme göstermemektedir. Toplum için risk barındıran konuları içeren çalışmalar yapılsa da bu

çalışmaların çoğunun konu önerisi, pilot çalışma bulguları ve az sayıdaki örnekleme etkililik çalışmaları bulguları yayınlanıp bununla sınırlı kalabildiği (Donat Balcı, 2011; Genç ve ark., 2021; Yoldaş ve Demircioğlu, 2020) anlaşılmaktadır. Koruyucu-önleyici niteliğinde olan çalışmaların sahada uygulanıp yaygınlaştırılması, topluma yönelik faydayı artıran ve olası riskleri engelleyen bir yönü olması beklenirken ulusal bağlamdaki çalışmaların çoğunun dar kapsamda kalması bu yönüyle bir çelişkiyi gösterebilmektedir. Derleme kapsamında incelenen tüm çalışmaların yukarıdaki gibi dar bir kapsamda olmadığını da eklemek gerekmektedir. Özellikle Kağıtçıbaşı'nın (2007) ve Doğan ve meslektaşlarının (2017) yürüttüğü çalışmaların daha geniş ölçekli ve yaygın bir uygulama sahasına sahip özelliklerinin olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen çalışmalarda dikkat çeken diğer bir özelliğin de uyarılma veya yeni geliştirilmiş müdahaleleri içeriyor olmasıdır. Kültüre uygunluk, anlaşılabilirlik, anlatım dili uygunluğu gibi pek çok özellik hem uyarılma hem de müdahale geliştirme çalışmalarında önemli bir konu olmaktadır. Ancak, yine incelenen çalışmaların çoğunda kültüre uygunluk ile ilgili bilgilerin, kontrollerin ve buna dair yapılan inceleme bölümlerinin olmaması fark edilmiştir. Uyarılma çalışmalarında bu özelliklere dair yapılan kontroller ifade edilse de yeni geliştirilen müdahaleler de buna dair dar kapsamda bilgi sunulmaktadır. Özellikle etki değeri düşük ya da anlamsız bulguların nedenlerinden birinin kültüre veya hedef gruba uygunluğu olabileceği ve bunun da tartışılması gerekliliği akla gelmektedir.

Türkiye'nin yakın geçmişi düşünüldüğünde insan eli oluşmuş veya doğal afetler kaynaklı pek çok travmatik yaşantı ile insanlar karşı karşıya gelmiştir. Bu yaşantılara yönelik devlete ait kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının farklı uygulamaları ve psiko-sosyal destek çalışmaları ile karşılaşmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde çalışmaların çoğunda benzer içerikler olmasına rağmen farklı protokoller bulunmaktadır. Bu müdahale çalışmalarının uygulama sürelerinin de farklılaştığı görülebilmektedir. Uygulanan programların etkililiklerine ilişkin bulgularında oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkenin hem jeopolitik hem de coğrafi yapısı düşünüldüğünde göç, sığınmacı, savaş, deprem, sel, bulaşıcı hastalıklar gibi pek çok travmatik yaşantıya sebep olabilecek riskleri barındıracağı ön görülebilir. Bu kapsamda özellikle mültecilerle ilişkili sivil toplum örgütlerinin çalışmaları dikkat çekicidir. Fakat doğal afete hazırlık veya afet sonrasında uygulanabilecek koruyucu-önleyici müdahalelere dair çalışmaların ve var olan saha uygulamalarında da bir birliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda afete hazırlık gibi koruyucu-önleyici ruh sağlığı çalışmalarının hem psikolojik anlamda riskleri azaltacağı ve önleyici olabileceği tahmin edilmektedir. Bu anlamda hem bireysel hem de devlet politikası anlamında daha geniş ölçekte çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, ulusal alanyazında ve saha çalışmalarında koruyucu önleyici psikolojik müdahalelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık alanında var olan koruyucu önleyici çalışmalar gibi (Örneğin KETEM, Yeşilay vb.) ruh sağlığı anlamında da bir devlet politikası olarak bu koruyucu-önleyici nitelikte psikolojik müdahalelerin geliştirilmesinin gerektiği söylenilebilir. Uluslararası uygulamalar incelendiğinde koruyucu önleyici ruh sağlığı müdahalelerinin toplumun refahını artırdığı ve devlete olan maddi yükü azalttığı yönünde bulgularla karşılaşmaktadır (Arango ve ark., 2018; Duan ve Zhu, 2020). Ayrıca bu zamana kadar var olan ve ihtiyaca denk gelen müdahale çalışmalarının uygulanmasının yaygınlaştırılmasına ve bu anlamda devlet desteğine ihtiyaç duyulabileceği öngörülmektedir. Örneğin, son dönemde sıkça ulusal gündemde olan cinsel yolla bulaşan hastalıklara dair haberler ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların istatistikleri (HIV/AIDS İstatistikleri, 2023) bu alanda var olan eksikliği gösterebilmektedir. Bu kapsamda yapılacak koruyucu önleyici çalışmalarla, güvenli cinsel davranışlara ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara ilişkin gençlerin fayda sağlayabileceği söylenilebilir. Örneğin Zeren'in 2006 yılındaki çalışmasının belki üniversitelerin ilgili birimleri tarafından uygulanması bu anlamda daha farklı sonuçları ortaya çıkarabilir.

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, koruyucu-önleyici müdahalelere ilişkin farkındalığı artırmanın da önemli olacağı düşünülmektedir. Kamu bilgilendirmeleri, sivil toplum örgütlerinin desteklenmeleri, öğrencilerin ve çalışanların gerekli olduğunda veya düzenli olarak bu müdahalelere katılmalarını sağlamak bu anlamda toplumsal bilinci artırarak farkındalığı da yükseltebilecektir.

Son olarak Türkiye'de özellikle son dönemde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında koruyucu ve önleyici nitelikteki müdahaleleri içeren çalışmaların yapıldığı dikkat çekmiştir. Bu çalışmalara ait etkililik bulguları da müdahalelerin kullanılmalari durumunda faydalı sonuçlar elde edilebileceğini göstermiştir. Diğer bir taraftan mevcut derleme çalışmasında da incelenen bazı çalışmaların ise etkililik çalışmaları bulunmamakta veya çok az katılımcılı verilerle analiz edildiği görülmüştür. Gelecekte yapılacak çalışmaların katılımcı sayılarını ve katılımcı özelliklerini daha çok çeşitlendirmesi önemli sonuçlar gösterebilir. Bu çalışmalara izlem ölçümlerinin eklenmesi ile boylamsal perspektif kazandırılması, müdahalelerin bilimsel gücünü ve etkisini artırmaya yönelik fayda sağlayabilir.

Kaynaklar

- Acar, D. ve Dirik, G. (2019). Güncel bir paradigma: Yazılı duygusal dışavurum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1), 65-79. <https://doi.org/10.18863/pgy.364852>
- Acarturk, C., Uygun, E., Ilkkursun, Z., Carswell, K., Tedeschi, F., Batu, M., ... Barbui, C. (2022a). Effectiveness of a WHO Self-Help psychological intervention for preventing mental disorders among Syrian refugees in Turkey: a randomized controlled trial. *World Psychiatry*, 21(1), 88-95. <https://doi.org/10.1002/wps.20939>
- Acarturk, C., Uygun, E., Ilkkursun, Z., Yurtbakan, T., Kurt, G., Adam-Troian, J., ... Fuhr, D. C. (2022b). Group problem management plus (PM+) to decrease psychological distress among Syrian refugees in Turkey: a pilot randomised controlled trial. *BMC Psychiatry*, 22, 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03645-w>
- AFAD. (2023). Türkiye deprem kronolojisi. Erişim tarihi: 18 Mart 2023. Erişim adresi <https://www.afet.gen.tr/turkiye-deprem-kronolojisi.php>
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB] (2010). Aile Eğitim Programı. Erişim adresi <https://aep.gov.tr/tr/>
- Ak, S., (2018). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili-2 Çalışmasının Hazırlık Aşamaları*. 54. Ulusal Psikiyatri Kongresi, İzmir, Türkiye.
- Akçınar, B., Kağıtçıbaşı, Ç., & Baydar, N. (2018). Erken ergenlikte ahlak gelişimi: Bir müdahale araştırması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 14(2), 153-169. <https://doi.org/10.17244/eku.322365>
- Akman, M. (2014). Türkiye’de birinci basamağın gücü. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 18 (2), 70-78. <https://doi.org/10.2399/tahd.14.00070>
- Aker, T. (2006). 1999 Marmara depremleri: epidemiyolojik bulgular ve toplum ruh sağlığı uygulamaları üzerine bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(3), 204-212.
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9). <https://doi.org/10.2399/tahd.14.00070>
- American Psychological Association (2014). Guidelines for prevention in psychology. *American Psychologist*, 69(3), 285-296. <https://doi.org/10.1037/a0034569>
- Anderson, V., Boddapati, S. and Pate, S. (2019). *Prevention and Promotion*. Jason, L. A., Glantsman, O., O'Brien, J. F., & Ramian, K. N. (Ed.) *Introduction to community psychology: Becoming an agent of change* içinde. Rebus Community, Canada.
- Arango, C., Díaz-Caneja, C. M., McGorry, P. D., Rapoport, J., Sommer, I. E., Vorstman, J. A., ... Carpenter, W. (2018). Preventive strategies for mental health. *The Lancet Psychiatry*, 5(7), 591-604. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(18\)30057-9](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(18)30057-9)
- Aydoğdu, B.E. (2023). *Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigmasının Etkiliğinin Menopoza Geçiş Döneminde Olan Kadınlarda İncelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aydoğdu-Sevgi, M., Ögel, K., Tarı-Cömert, I., Yılmazçetin-Eke, C. (2007). Günebakan madde bağımlılığını önleme eğitim programı. *İstanbul, Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği*. 11-13.
- Balcıoğlu, Y. H. (2022). Koruyucu ve Toplum Temelli Psikiyatri Perspektifinden Adli Psikiyatri: Suçun ve Şiddet Davranışının Önlenmesi. *Türkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics*, 15(1), 53-59.
- Basan, N. M. ve Bilir, N. (2016). Koruyucu sağlık hizmetlerinde önleme çelişkisi ve nedenleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15 (1), 44-50. <https://doi.org/10.5455/pmb.1-1427871712>
- Becker, C. B. and Stice, E. (2017). From efficacy to effectiveness to broad implementation: Evolution of the Body Project. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 85(8), 767-782.
- Bektaş, M. ve Öztürk, C. (2012). Sigara kullanımı önleme programının geliştirilmesi ve programın etkinliğinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 1-21.
- Clark, K. B. (1967). Implications of Adlerian theory for an understanding of civil rights problems and action. *Journal of Individual Psychology*, 23(2), 181.
- Çelik, M. (2021). *Scare öfke müdahale programının Suriyeli lise öğrencilerinin öfke kontrollerine ve psikolojik dayanıklılıklarına etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çıvgın, U. ve Dirik, G. (2023). Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigmasının Meme Kanseri Olan Kişilerin Depresyon, Anksiyete ve Psikolojik Katılık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 38(92), 36-53. <https://doi.org/10.31828/turkpsikoloji.1349388>

- Dastan, N. B. and Buzlu, S. (2012). Psychoeducation intervention to improve adjustment to cancer among Turkish stage I-II breast cancer patients: a randomized controlled trial. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, 13(10), 5313-5318.
- Dawson K.S., Bryant R.A., Harper M., Kuowei Tay A., Rahman A., Schafer A, et al. (2015). Problem management plus (PM+): a WHO transdiagnostic psychological intervention for common mental health problems. *World Psychiatry*, 14, 354–357.
- Demir, R., Aydoğan, M. ve Murat, M. (2022). Güçlü Yönler/Karakter Güçleri Temelli Okul Müdahale Programı. *Humanistic Perspective*, 4(3), 568-588. <https://doi.org/10.47793/hp.1164833>
- Demir, R. ve Türk, F. (2020). Pozitif psikoloji: Tarihçe, temel kavramlar, terapötik süreç, eleştiriler ve katkılar. *Humanistic Perspective*, 2(2), 108-125.
- Doğan, A., Keser, E., Şen, Z., Yanagida, T., Gradinger, P., & Strohmeier, D. (2017). Evidence based bullying prevention in Turkey: Implementation of the ViSC social competence program. *International Journal of Developmental Science*, 11(3-4), 93-108.
- Doğan, A. ve Tunay-Aytekin, S. (2024). *Okulda akran zorbalığını önleyici ViSC programı*. İçinde Önleyici Müdahale Programları (Ed. Feyza Çorapçı ve Aysun Doğan). Nobel Yayıncılık.
- Doğan, A., Strohmeier, D., Kızıltepe, R., Gümüşten, D. and Yanagida, T. (2020). Effectiveness of the ViSC social competence program in Turkish elementary schools. *International Journal of Developmental Science*, 14(3-4), 49-61. <https://doi.org/10.3233/DEV-200289>
- Donat Bacı, S. (2011). *Çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığın önlemesi*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Duan, L. and Zhu, G. (2020). Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *The Lancet psychiatry*, 7(4), 300-302. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30073-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30073-0)
- Epping-Jordan J.E., Harris R., Brown F.L., et al. (2016). Self-Help Plus (SH+): a new WHO stress management package. *World Psychiatry*, 15, 295–296. <https://doi.org/10.1002/wps.20355>
- Ergut, N. and Keser, E. (2022). Testing the efficacy of the Virtual Body Project in a sample of Turkish female university students using a Randomized Controlled Trial. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(3), 380-391.
- Ergünay, O. (2007). Türkiye'nin afet profili. *TMMOB Afet Sempozyumu*, 5(7), 1-14.
- Genc, E., Turhan, Z. ve Tanhan, A. (2021). Koronavirüs salgın sürecinde ve afet dönemlerinde psikolojik destek hizmeti: aile-odaklı psikolojik müdahale programı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 203-222.
- Hamarta, E., Akbulut, Ö. F., & Baltacı, Ö. (2021). Ulusal düzeydeki problemlili internet kullanımını önleme programlarının incelenmesi. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 4(1), 1-34.
- HIV/AIDS İstatistikleri. (2023). Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Erişim adresi <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/bulasici-hastaliklar-ve-erken-uyari-db/Dokumanlar/Istatistikler/hiv-aids-2023.pdf>
- Jason, L. A. and Glenwick, D. S. (Eds.) (2002). *Innovative strategies for promoting health and mental health across the lifespan*. New York, NY: Springer Publishing
- Jason, L. A., Corradi, K. and Torres-Harding, S. (2005). Preventive psychology in primary care settings. *Journal of Primary Prevention*, 26, 37-50. <https://doi.org/10.1007/s10935-004-0990-0>
- Kağıtçıbaşı, Ç., Bekman, S. ve Sunar, D. (1991). *Anne Eğitim Programı Kılavuzu*, UNICEF.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D., Bekman, S., Baydar, N. and Cemalcılar, Z. (2009). Continuing effects of early enrichment in adult life: The Turkish Early Enrichment Project 22 years later. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(6), 764-779. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2009.05.003>
- Kağıtçıbaşı, C. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theories and applications*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Kardaş, Ö. ve Kardaş, B. (2023). Çocuk ve ergen madde bağımlılığı tedavi merkezine başvuran olguların sosyodemografik ve madde kullanım özelliklerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(2), 174-185. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1112645>
- Kılıç, C. (1998). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili, Erişkin Nüfus Sonuçları*. Sağlık Bakanlığı, Ankara.
- Kitiş, S. ve Söylemez, Y. (2021). Kalpten Bir Ev: Koruyucu Aile Müdahale Programının Çocuk ve Ebeveynler Üzerindeki Etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 729-753.
- Kohlberg, L. (1971). Stages of moral development as a basis for moral education. In C. M. Beck, B. S. Crittenden, & E. V. Sullivan (Eds.), *Moral education: Interdisciplinary approaches* (pp. 23-92) Toronto: Toronto University Press.

- Mağden, Ç., Ademhan, Ç., Şavur, E., Yeniokatan, İ., Kılıç, M., Gözden, M., Çavuşçulu, M., Akman, P., Tomas, S. A. ve Yüksel, S., (2008). Türk Kızılayı afetlerde psikososyal destek uygulama rehberi. Ankara: Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
- Maya Vakfı. (2019). *Travmaya Duyarlı Okul Programı*. Erişim adresi https://www.mayavakfi.org/wp-content/uploads/2020/09/FINAL_Maya-Vakfi_Travmaya-Duyarli-Okul-Programi_RAPOR.pdf
- Munn, Z., Peters, M. D., Stern, C., Tufanaru, C., McArthur, A. and Aromataris, E. (2018). Systematic review or scoping review? Guidance for authors when choosing between a systematic or scoping review approach. *BMC Medical Research Methodology*, 18, 1-7. <https://doi.org/10.1186/s12874-018-0611>
- Ögel, K. ve Oğuzdoğan, B. (2018). Bağımlılıkla Mücadele Programı Etki Analizi Raporu. İstanbul Kalkınma Ajansı. Erişim adresi <https://www.istka.org.tr/media/131056/2015-y%C4%B1m%C4%B1-ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1k-la-m%C3%BCadele-mali-destek-program%C4%B1-etki-analizi-raporu.pdf>
- Ozcevik Subasi, D., Akca Sumengen, A., Cakir, G. N., & Ocakci, A. F. (2024). The effect of the training programme for nursing students on child abuse and neglect knowledge and awareness levels: A randomized controlled study. *Child Abuse Review*, 33(3), e2884. <https://doi.org/10.1002/car.2884>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *British Medical Journal*, 372. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Peters, M. D. J., Godfrey, C., McInerney, P., Munn, Z., Tricco, A. C. and Khalil, H. (2020). Available from <https://synthesismanual.jbi.global>. Chapter 11: Scoping reviews (2020 version). In E. Aromataris & Z. Munn (Eds.), *JBİ manual for evidence synthesis*. JBİ. <https://doi.org/10.46658/JBİMES-20-12>
- Purgato, M., Carswell, K., Acarturk, C., Au, T., Akbai, S., Anttila, M., ... Van Ommeren, M. (2019). Effectiveness and cost-effectiveness of Self-Help Plus (SH+) for preventing mental disorders in refugees and asylum seekers in Europe and Turkey: study protocols for two randomised controlled trials. *BMJ Open*, 9(5), e030259. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-030259>
- Schmid, K. L., Phelps, E. and Lerner, R. M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescents' hopeful future expectations and intentional self-regulation in predicting positive youth development. *Journal of Adolescence*, 34(6), 1127-1135. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.07.009>
- Şen Tepe, Ç. (2019). *Koruyucu Psikiyatrik Yaklaşımlar Açısından İntihar Önlenebilirliğine Yönelik Web Sayfalarının Kapsam Analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Düzce Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Düzce.
- Siyez, D. ve Palabıyık, A. (2009). Günebakan Madde Bağımlılığını Önleme Eğitim Programının Lise Öğrencilerinin Madde Kullanım Sıklığı, Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Yanlış İnanışları ile Madde Reddetme Becerileri Üzerindeki Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 56-67.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2011-2023), Ankara, 2011.
- Türk Psikologlar Derneği, (2023). Türk Psikologlar Derneği Saha Gönüllü Faaliyetleri Aylık Raporu 1 Temmuz – 30 Temmuz 2023. Erişim adresi <https://www.tpd.com.tr/tr/files/folder/turk-psikologlar-derneği-saha-gonullu-faaliyetleri-aylik-raporu-1-30-temmuz-2023-x116.pdf>
- Türkiye Psikiyatri Derneği (2023). 6 Şubat 2023 Depremleri TPD Faaliyetleri. Erişim adresi <https://psikiyatri.org.tr/3703/6-subat-2023-depremleri-tpd-faaliyetleri>
- UNICEF (2015). Van-Erciş depremleri sonrası yürütülen psikososyal destek programlarının değerlendirilmesi. Erişim adresi <https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/van-erci%C5%9F-depremleri-sonras%C4%B1-y%C3%BCr%C3%BCt%C3%BClen-psikososyal-destek-programlar%C4%B1n-de%C4%9Ferlendirilmesi>
- Ülbe, S. (2023). *Meme Kanseri Tanısından Sonra Kişilerin Yaşantılarını Anlamlandırmak için Çevrimiçi Bireysel Bir Müdahale Programının Geliştirilmesi ve Etkinliğinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ülken, E. ve Odacı, H. (2024). Tek Ebeveyn Annelere Yönelik Psikolojik Sağlamlığı Geliştirme Psiko-Eğitim Programı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(2), 227-251. <https://doi.org/10.33417/tsh.1287235>
- Vitaliano, P. P., Young, H. M. and Zhang, J. (2004). Is caregiving a risk factor for illness?. *Current Directions in Psychological Science*, 13(1), 13-16.
- WHO. (1948). *Summary Reports on Proceedings Minutes and Final Acts of the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946*. World Health Organization available from: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/85573>

- WHO. (2022). Prevalence of Tobacco and E-Cigarette Use in Young People in the Who European Region. Erişim adresi: https://cdn.who.int/media/docs/librariesprovider2/eurohealth-topics/tobacco/03-prevalence-youth-2022.pdf?sfvrsn=14deaeab_8
- Yeşilay (2022). Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitimi Projesi. Erişim adresi <https://www.tbm.org.tr/>
- Yeşilay (2021). Okulda Bağımlılığa Müdahale Programı. Erişim adresi <https://obm.org.tr/>
- Yıldırım, O. ve Kumcağız, H. (2021). Salgın hastalıkla mücadele psiko-eğitim programının ergenlerin Covid-19 korkusu ve psikolojik sağlık düzeylerine etkisi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(4), 1471-1489. <https://doi.org/10.30703/cije.858679>
- Yılmaz, S. (2015). Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı. *Addicta*, 1(2), 127-134. <https://doi.org/10.15805/addicta.2014.1.2.R010>
- Yılmaz, H. ve Talu, E. (2022). Ergenlerin covid-19 pandemi stresi üzerine akış kuramına dayalı bir psiko-eğitim programı: deneysel bir çalışma. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 6(2), 156-174. <https://doi.org/10.32960/uead.1134581>
- Yoldaş, C. ve Demircioğlu, H. (2020). Madde kullanımı ve bağımlılığını önlemeye yönelik psiko-eğitim programlarının incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 72-91.
- Yorulmaz, E. ve Dirik, G. (2023). Demans Tanısı Olan Bireylere Bakım Verenlere Yönelik Bilişsel Davranışçı Terapi Temelli Bir Müdahalenin Geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 38(92), 54-75. <https://doi.org/10.31828/turkpsikoloji.1349743>
- Zeren, Ş.G. (2006). *HIV/AIDS'e yönelik psiko-eğitim programının üniversiteye yeni başlayan ergenlerin HIV/AIDS'e yönelik tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
